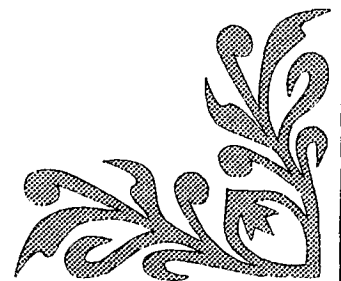
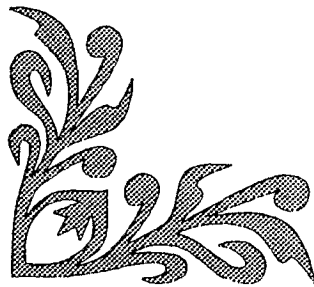

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۶

۹۶۸۷۳

دانشگاه فردوسی مشهد	
کتابخانه	
۶	شماره کتاب
۲۸۶	شماره قفسه
۸۴/۱۱/۱۶	تاریخ ثبت

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا

**پ بررسی روند و علل مهاجرت
در شهرستان گناباد
(الگوی مورد مطالعه دهستان کاخک)**

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر جعفر جوان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر سعداله ولایتی

تهیه کننده:

محمد عمادی

اردیبهشت ۱۳۷۶

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۸

۹۶۸۷۳

تقديم به :

همسر و فرزندانم

فهرست مطالب

صفحه	موضوع
۶	سیاسنامه
۷	خلاصه
۹	مقدمه
۱۲	دیباچه
۱۴	بیان مسئله تحقیق
۱۵	فرضیه
بخش اول (مهاجرت)	
۱۸	مرور مختصری بر روند مطالعات مهاجرت
۱۹	تئوریهای مهاجرت
۲۱	نظریه‌های جامعه‌شناسی مهاجرت
۲۲	عوامل اقتصادی مهاجرت
۲۳	نظریه درآمد انتظاری
۲۴	نظریه ارتباط بین بخش‌ها
۲۴	عوامل اجتماعی
۲۵	عوامل سیاسی
۲۶	سایر عوامل
۲۶	عوامل مؤثر در مهاجرت روستایی ایران
۳۲	روند مهاجرت در منطقه مورد مطالعه
۳۳	بررسی مهاجرت در دهستان کاخک

۳۷	توزیع سنی مهاجرین
۳۸	میزان سواد مهاجرین و رابطه آن با مهاجرت
۴۱	توزیع شعلی مهاجرین قبل و بعد از مهاجرت
۴۲	علل مهاجرت در دهستان کاخک
۴۳	عوامل اقتصادی
۴۳	عوامل جمعیتی
۴۴	عوامل اجتماعی
۴۵	عوامل فرهنگی
۴۵	عوامل سیاسی
۴۵	حوادث طبیعی و پی آمدهای آن
بخش دوم: وجود زیرساختهای نامناسب	
۴۹	معرفی اجمالی منطقه
۵۱	آب و هوا و شرایط اقلیمی
۵۲	بارندگی
۵۳	رطوبت نسبی
۵۴	باد
۵۵	مشخصات اقلیمی ایستگاه هواشناسی گناباد
۵۶	نمودار میانگین بارندگی، حرارت و رطوبت نسبی
۵۷	منحنی آمبروترمیک
۵۸	خاک
۵۸	زمین شناسی
۶۰	آب
۶۱	چشمه ها، چاه، قنات

۶۳	سد
۶۶	سدهای خاکی شهرستان گناباد
۶۷	پوشش گیاهی
۶۹	خلاصه و جمع بندی
بخش سوم : عوامل اقتصادی	
۷۲	اهمیت و نقش کشاورزی در فرآیند توسعه
۷۷	عوامل اقتصادی (مقدمه)
۷۷	ساختار مالکیت
۷۸	مالکیت واقعی
۷۹	ساختار کشاورزی منطقه کاخک
۷۹	زراعت
۸۳	باغداری
۸۶	دامداری
۸۹	بررسی هزینه درآمد دامداری
۹۲	پرورش طیور
۹۴	پرورش کرم ابریشم
۹۵	زنبورداری
۹۶	صنایع دستی
۱۰۰	صنایع ماشینی
۱۰۱	معادن
۱۰۲	جمع بندی
بخش چهارم : خدمات	
۱۰۶	امکانات زیربنایی

۱۰۶ خدمات آموزشی
۱۰۸ خدمات درمانی و بهداشتی
۱۰۹ خدمات مالی
۱۱۰ بانکها
۱۱۲ نهادهای خدماتی
۱۱۵ خدمات
۱۱۷ شبکه حمل و نقل
۱۱۹ جمع بندی

بخش پنجم: عوامل اجتماعی و فرهنگی

۱۲۲ ویژگیهای جمعیتی
۱۲۴ ترکیبات جنسی جمعیت
۱۲۷ جمعیت فعال و غیر فعال
۱۲۸ تعریف جمعیت فعال
۱۲۹ بار تکفل
۱۳۰ سواد و آموزش
۱۳۵ جمع بندی

بخش ششم: ارائه روشها

۱۳۷ امکانات و پتانسیل های منطقه
۱۳۹ تنگناها و مشکلات کشاورزی
۱۴۰ پیشنهادات مربوط به کشاورزی و صنایع
۱۴۲ خدمات و پیشنهادهای مربوط به آن
۱۴۵ نتیجه گیری
۱۴۷ منابع و مآخذ

سپاسنامه

جمعیت ایران در مقیاس بالاتری از نرخ متوسط رشد جمعیت در جهان، طی چهل سال اخیر به سرعت افزایش یافته و در نتیجه مهاجرت‌های روستایی را به دنبال داشته است. تأثیر عوامل جمعیتی بر روی عوامل اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و تأثیرات متقابل این عوامل، در حالت کلی می‌تواند انگیزه اصلی مهاجرت را تبیین و توجیه نموده و بر این امر تأکید که چگونه تغییرات و تحولات اقتصادی، اجتماعی در بستر جغرافیائی خود تحت تأثیر سیاست‌های ملی، موجب جابجایی جمعیت‌ها شده و همین حرکات و جابجائی‌ها به نوبه خود دگرگونی‌هایی را در اوضاع و احوال اقتصادی بوجود آورده است. و از آنجا که دهستان کاخک چون دیگر مناطق روستایی ایران از زمانهای دور با مسئله مهاجرت دست به گریبان بود.

این موضوع همواره ذهنم را بخود مشغول داشته و انگیزه انتخاب موضوع این رساله نیز چنین امری بوده است. بعلاوه در صدد برآمدم ضمن انجام یک وظیفه تحصیلی با انتخاب این رساله به ادای یک وظیفه اخلاقی و نیز ادای دین به زادگاهم بپردازم.

در این رساله تلاش شده است تا عوامل مهاجرت منطقه شناسائی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. بهمین منظور تحقیقاتی در جهت شناخت و توانهای بالقوه منطقه صورت گرفته و در پایان پیشنهاداتی در جهت، استفاده از توانهای بالقوه منطقه ارائه گردیده است. امید می‌رود با یک برنامه اصولی و همه جانبه اقتصاد منطقه به شکوفائی برسد و

بالارفتن درآمد سبب جذب مردم منطقه و کاهش روند مهاجرت گردد.

در پایان جا دارد از راهنمائیهای بی دریغ و دلسوزانه اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر جعفر جوان بعنوان استاد راهنما، جناب آقای دکتر سعداله ولایتی بعنوان استاد مشاور و همچنین سایر اساتید محترم گروه جغرافیای دانشکده ادبیات که پیوسته از هیچگونه لطف و راهنمائی دریغ نداشته‌اند سپاسگزاری نمایم.

از مردم خوب، مهربان و فرهنگ دوست و همشهریان عزیز بخاطر همکاری و مساعدتهایشان نهایت امتنان دارم، از تمامی ارگانها و دوایر دولتی شهرستان گناباد بویژه شهر کاخک که اطلاعات مورد نیاز را در اختیار اینجانب گذاشتند، تشکر می‌کنم. از آقایان دکتر محمود دانشور کاخکی و ذبیح‌اله شفیعی کاخکی که به مسائل منطقه آگاهی کامل داشته و در جمع‌آوری و بازخوانی مطالب نهایت همکاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

از کلیه همکاران محترم دانشگاه پیام نور مرکز مشهد که در دوران تحصیل کمک و مشوق من بوده‌اند، سپاسگزارم

محبت‌ها و تشویق‌های همسر و فرزندانم را قدر دانسته و از آنها صمیمانه تشکر و

قدردانی می‌نمایم. والسلام

محمد عمادی

چکیده

تاکنون مطالعات زیادی در باب مهاجرت‌های داخلی ایران صورت گرفته‌است ولی در اغلب این مطالعات بیشتر به نمود ظاهری (معلول) توجه شده‌است تا خود علل. به عبارت دیگر عواملی که باعث بهم خوردن بافت اقتصادی و ساخت اجتماعی شده‌است تا اندازه‌ای فراموش شده و توجهات بیشتر معطوف مسائل روبنایی چون امکانات رفاهی، بهداشتی، آموزشی و ... گردیده‌است. درحالی‌که مهاجرت‌های داخلی ایران نتیجه توزیع نابرابر جمعیت در رابطه با امکانات طبیعی و عدم توزیع متناسب اعتبارات عمرانی و سرمایه‌گذاریهای ملی در بهره‌برداری از امکانات طبیعی می‌باشد. برنامه‌ریزیهای رشد و توسعه اقتصادی نتوانسته‌است به سیاست حقیقی خود یعنی ایجاد تعادل میان نقاط مختلف جغرافیائی کشور در رابطه با امکانات بالقوه آنها و تعادل بین بخشهای مختلف اقتصادی با توجه به ظرفیت و توانائیهای اقتصادی، اجتماعی، انسانی آنها جامعه عمل ببوشاند. مهاجرت در منطقه مورد مطالعه متأثر از عوامل اقتصادی می‌باشد.

شرایط اقلیمی حاکم بر منطقه، کمبود آب، کوچک بودن زمینهای زراعی، عدم مدیریت صحیح در بهره‌برداری از منابع موجود، از بین رفتن دامداری سنتی، از بین رفتن صنایع دستی، حوادث طبیعی و پی‌آمدهای آن و همچنین عوامل سیاسی در جهت تخلیه روستاها و کمبود سرمایه‌های محلی سبب پائین بودن درآمد سرانه در منطقه شده‌است. پائین بودن درآمد سرانه موجب عدم تعادل اقتصادی و جمعیت شده‌است و جمعیت اضافی جهت امرار معاش راهی جز مهاجرت نداشته و روند مهاجرت در این منطقه روز بروز تشدید گردیده‌است. با توجه به توانهای بالقوه محیطی اجرای یک برنامه صحیح و همه جانبه تعادل اقتصادی را بدنبال خواهد داشت که این امر موجب کاهش روند مهاجرت خواهد گردید.

مقدمه

روستا و روستانشینی بحثی نیست که مربوط به کشور ما باشد، بلکه گستره‌اش تمام کشورهای جهان سوم حتی برخی از کشورهای پیشرفته را نیز در برمی‌گیرد. براساس آمار سال ۱۹۹۲ بیش از ۵۰ درصد مردم جهان در سکونتگاه‌های روستائی زندگی می‌کنند.

در کشورهای توسعه نیافته آفریقا و آسیا نسبت جمعیت روستائی به کل جمعیت از ۸۰ درصد هم فراتر میرود و این در حالی است که تقریباً ۴۰ درصد روستائیان در تمام کشورهای در حال توسعه در فقر مطلق به سر می‌برند و این نسبت برای کشورهای کم درآمد به ۵۰ درصد نیز می‌رسد^(۱).

در ایران نیز علیرغم رشد سریع شهرنشینی و مهاجرت بسیاری از روستائیان به شهرها و خالی شدن تعداد قابل توجهی از روستاها از ساکنان آن (۱۱/۶ هزار روستا و آبادی در فاصله دو سرشماری ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵) هنوز از لحاظ ساختار جمعیت در زمره کشورهای است که نسبت جمعیت روستانشین قابل توجهی دارد.

جوامع روستائی با مشکلات زیادی مواجه می‌باشند که از جمله آن می‌توان از مهاجرت بی‌رویه و بدون برنامه روستائیان به سوی شهرها نام برد که به نوبه خود موجب مشکلاتی در مبدأ و مقصد می‌گردد.

۱- آسایش، حسین جایگاه مطالعات روستائی در برنامه‌ریزی توسعه روستاها، فصلنامه تحقیقات

مروری گذرا بر آمار و اطلاعات موجود بیانگر این واقعیت است که بسیاری از روستاهای کشور، بتدریج خالی از جمعیت فعال شده و افزایش سریع جمعیت شهرنشین را بدنبال داشته است.

هر چند که به گفته آدام اسمیت^(۱) «مناطق روستایی و بخش کشاورزی بعنوان منبع و ذخیره نیروی کار محسوب می‌گردد و سایر بخشهای اقتصادی در مواقع لزوم می‌توانند نیازهای خود را از این بخش تأمین نمایند.»

و عرضه مازاد نیروی کار از مناطق روستایی یکی از راههای مشارکت این بخش در فرآیند توسعه اقتصادی می‌باشد. ولی این امر هنگامی امکان پذیر است که اولاً در نتیجه این انتقال «مهاجرت» میزان کل تولید محصولات کشاورزی کاهش نیابد، ثانیاً برای نیروی کار مهاجر امکانات ایجاد اشتغال و همچنین امکانات رفاهی مورد نیاز در مناطق شهری تمهیداتی در نظر گرفته شود. مطالعات انجام شده در کشور ما بیان کننده این واقعیت تلخ است که در جریان مهاجرت روستائیان به شهرها هیچگونه تمهیداتی پیش‌بینی نشده و در نتیجه بخش قابل توجهی از مهاجرین روستایی در مناطق شهری به فعالیت‌های غیر مولد پرداخته و از حداقل امکانات رفاهی در شهرها نیز برخوردارند.

مهاجرت روستائیان به شهرها نه تنها تأثیر مثبتی در رشد و توسعه اقتصادی کشور نمی‌تواند داشته باشد بلکه بعنوان عامل محدود کننده‌ای در جهت توسعه تجلی می‌نماید.

۱- دانشور کاخکی - محمود نقش محوری کشاورزی در فرآیند توسعه اقتصادی. مجموعه مقالات سومین

بنابراین مطالعه ساختارهای روستاها با تمامی ابعاد آن در راستای توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور لازم و ضروری است و تحقق اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور بدون توجه به توسعه روستایی قابل دسترس نخواهد بود. بنابراین توسعه روستایی راهبردی است برای بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم فقیر روستایی طراحی شده است. از آنجا که توسعه روستایی در واقع عاملی برای کاهش فقر است از اینرو باید به نحو روشن و مناسبی برای افزایش تولید و بالابردن بهره‌وری طراحی شود. توسعه روستایی به نوین‌سازی جامعه روستایی می‌پردازد و بنابراین توسعه روستایی در محدوده یک بخش خلاصه نمی‌شود بلکه مواردی چون بهبود بهره‌وری، افزایش اشتغال، تأمین حداقل قابل قبول غذا، مسکن، آموزش و بهداشت را در برمی‌گیرد.^(۱)

به همین جهت در شرایط کنونی کشور، توجه به مطالعات مرتبط با برنامه‌ریزی و توسعه مناطق روستایی از اهمیت خاصی برخوردار بوده و نقش بسزایی در تحقق اهداف مورد نظر بر عهده دارند.

میتوان چنین نتیجه گرفت که مطالعات مربوط به برنامه‌ریزی و توسعه روستایی مستلزم برخورداری از نگرشی دقیق پیرامون مسائل روستا و روستانشینان و همچنین تجزیه و تحلیل مسائل و مشکلات جامعه روستایی به منظور ارائه روشها و راه‌حلهایی جهت بهبود شرایط موجود در روستاها بوسیله پژوهشگران این قبیل مطالعات می‌باشد.

۱- مهندسان مشاور DHV از هلند، رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، مترجمان، میر،

سیدجواد، اوکتایی ناصر، گنجیان، مهدی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی سال ۱۳۷۱

دیباچه

مهاجرت در لغت به معنی از جایی به جای دیگر رفتن و در آنجا منزل کردن است. که این تغییر مکان ممکن است بصورت ثابت یا نیمه ثابت باشد.

علل این جابجائی را نمی توان بطور دقیق برشمرد، چرا که علتها کلاف سردرگمی را تشکیل می دهند که در آن تمامی عناصر تحول اقتصادی و اجتماعی دنیای ما دخالت دارند بعضی از این علتها بر ویژگی دافعه زندگی روستائی، و برخی دیگر بر ویژگی جاذبه شهری دلالت دارند کلیه این علتها از نابرابری میان تمدن شهری و تمدن سنتی بر پایه کشاورزی روستایی ریشه می گیرد^(۱).

مهاجرت پدیده‌ای دو بعدی است زیرا مهاجرت همواره عملی منفی نیست بلکه در شرایطی عملی کاملاً مثبت می تواند باشد که در اینصورت پدیده‌ای است سازنده که از پویائی جامعه حکایت دارد ولی آنچه مسلم است عوامل اقتصادی، شرایط لازم برای مهاجرت است در حالی که عوامل اجتماعی شروط کافی برای مهاجرت می باشد.

پیامدهای مهاجرت از دو لحاظ حائز اهمیت و بررسی است از یک طرف در صورت عدم برنامه ریزی دقیق مهاجرت روستائیان به شهرها اقتصاد و روستایی را از نیروی انسانی و فعال لازم برای ادامه فعالیت‌های تولیدی - کشاورزی محروم کرده و با بیرون بردن قشرهای جوان و فعال، امکانات بالقوه طبیعی را بلااستفاده گذاشته و باعث از هم گسیختگی روستاها خواهد شد. از

۱- پیتیه ژان . مهاجرت روستائیان، ترجمه مؤمنی، محمد، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی،

طرف دیگر اقتصاد شهری نیز آمادگی کافی برای پذیرش هجوم روستائیان را نداشته و علاوه بر فشارهایی که روی تأسیسات و خدمات شهری می‌گذارد متضمن عواقب اجتماعی و روانی زیادی خواهد بود که می‌توان از پیدایش و تشدید ناهنجاریها و انحرافات اجتماعی ناشی از حضور مهاجرین در شهر نام برد مهاجرین دارای فرهنگ و سنتهای متفاوت با فرهنگ و سنتهای شهری هستند. مهاجر با فرهنگ خاص خود وارد جامعه‌ای می‌شود که تمام جوانب آن جامعه برایش شناخته شده نیست. بناچار به جایی خواهد رفت که از نظر فرهنگی و طرز زندگی با فرهنگ او تطبیق داشته باشد و چون پس انداز و درآمدی ندارد. حوالی شهرها را که تهیه مسکن آسانتر است را انتخاب خواهد کرد که این امر موجب نارسائی و اختلال در وضع خدمات شهری و امکانات رفاهی شهرها می‌گردد. از طرف دیگر پائین بودن تراکم جمعیت مانع از هرگونه سرمایه‌گذاری و گسترش کافی امکانات و خدمات اجتماعی در مناطق روستایی خواهد شد. لذا با عنایت به فقر مناطق روستایی از جهت وجود تسهیلات و تأسیسات عمومی - اقتصادی، آموزشی و بهداشتی روند مهاجرت شتاب بیشتری بخود خواهد گرفت، استمرار مهاجرت روستائیان باعث خالی شدن روستاها از سکنه شده پدیده‌ای که در حال افزایش می‌باشد مسأله‌ای که به‌نحو مطلوب و ملموس در ناحیه مورد مطالعه دیده می‌شود. و طبق آمارهای موجود جمعیت این منطقه از سال ۱۳۲۵ تاکنون تقریباً ثابت مانده است. به عبارت دیگر افزایش جمعیت ناشی از رشد طبیعی جمعیت به مهاجرت دست زده‌اند و مهاجرت بیشتر جنبه اقتصادی داشته زیرا تولیدات کشاورزی و سایر بخشهای اقتصادی نداشته است جمعیت اضافی را

جذب نماید. مهاجرت جمعیت اضافی سبب ایجاد تعادل بین امکانات موجود محلی و جمعیت ساکن گردیده است. این روند ادامه داشته و در سالهای اخیر نیز شتاب بیشتری بخود گرفته است.

بیان مسأله تحقیق

عوامل و شرایط متعدد و مختلفی جامعه ما را از چهل سال پیش به این سو دگرگون کرده است بطوری که به تدریج از حالت یک جامعه سنتی روستائی و کهن به مرحله گذر به یک جامعه شهری حرکت کرده است. برخی از این عوامل عام و قهری بوده‌اند و پاره‌ای دیگر ناشی از تحولات سریع جامعه، نوسانات اقتصادی و سیاسی در فرهنگ و ارزشها که انسانها در ایجاد آن نقش مهمتری داشته‌اند. رشد سریع جمعیت، خاصه جمعیت شهرنشین و تحولات ساختاری آن مهاجرت‌های روستایی را بدنبال داشته است و شهرنشینی به سرعت توسعه یافته است. مهاجرت بی‌رویه و بدون برنامه روستائیان عواقب بسیاری ناخوشایندی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بدنبال داشته است، تهی شدن روستاها از نیروی انسانی اقتصاد کشاورزی را با رکود مواجه می‌نماید. کمبود تولیدات کشاورزی با افزایش مهاجرت شدت گرفته و وابستگی بیشتر اقتصادی کشور ما را به دنبال داشته است انباشته شدن جمعیت در شهرها مسائل خاص شهری و ناهنجاریهای اجتماعی را به صورت تصاعدی بالا می‌برد که بدون شک بر ساخت سیاسی جامعه نیز تأثیر میگذارد. لذا پرداختن به علل مهاجرت و یافتن راه حل اساسی در جهت

متعادل نمودن حرکت‌های جمعیتی بین شهر و روستا لازم و ضروری به نظر می‌رسد. از اینرو تعادل حرکت‌های جمعیتی در صورتی امکان‌پذیر خواهد بود که تحلیلی صحیح از مسأله مهاجرت داشته باشیم هدف از تحقیق در این رساله شناسایی عوامل مهاجرت و نیز ارائه روش‌ها و پیشنهادها به منظور کاهش روند مهاجرت در منطقه مورد مطالعه می‌باشد.

روش تحقیق در این رساله بصورت استفاده از متون، مشاهده ناحیه، مصاحبه، نمونه‌گیری و استفاده از پرسشنامه‌ها در جهت روشن شدن وضعیت اجتماعی و اقتصادی ناحیه در راستای علل و عوامل مهاجرت بوده است.

فرضیه

نظر به مطالعات انجام شده چنین به نظر می‌رسد که علل مهاجرت‌های منطقه مورد مطالعه را باید در عدم وجود فرصت‌های شغلی جستجو نمود که خود ناشی از عوامل زیر می‌باشد.

۱- وجود زیر ساخت‌های نامناسب (اقلیم) خاک، زمین‌شناسی، آب، پوشش گیاهی، راه، خدمات و ...)

۲- عوامل سیاسی چون دور بودن ناحیه از مرکز، عدم سرمایه‌گذاری دولت به علت دور بودن منطقه و ...

۳- عوامل اقتصادی نامطلوب (ساختار مالکیت، پراکنده بودن اراضی مزروعی در

قطعات کوچک، بهره‌برداری سنتی از زمین، از بین رفتن دامداری، از بین رفتن صنایع دستی

۴- عوامل اجتماعی و فرهنگی رشد جمعیت و عدم تعادل و توازن بین جمعیت و عوامل

اقتصادی، بالابودن سطح سواد و تحصیلات و عدم امکان جذب نیروهای تحصیلکرده

بخش اول

مهاجرت